

ВІДГУК

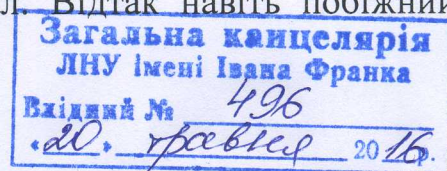
офіційного опонента на дисертацію Лапій Марії Михайлівни «Психологічний пейзаж у прозі Івана Франка. Семантика і поетика», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Рецензована дисертація Марії Михайлівни Лапій «Психологічний пейзаж у прозі» Івана Франка. Семантика і поетика» своїм об'єктом і предметом дослідження є не лише актуальною, а й цілковито новаторською працею в системі сучасної української літературознавчої науки. Як справедливо зауважує дисертантка, у нас й «досі не усталено методів і критеріїв аналізу пейзажу, його форм і функцій; потребують систематизації численні класифікації літературної дескрипції; бракує праць про специфіку описів природи у творчості українських письменників, назагал української літературної трансформації пейзажопописної традиції».

Власне, виходячи з такої дослідницької настанови, дисертантка у своїй праці розглядає психологічний пейзаж, його семантику й поетику у прозі Івана Франка, чітко вибудовуючи наскрізну концепцію своєї дисертації. Водночас вона доволі виразно окреслює продуктивні шляхи та напрями, якими послуговується у розв'язанні поставленої франкознавчої проблеми. При цьому дослідниця свідомо переносить цю проблему у рецепційне русло, в якому комплексно осмислює психосемантику, символіку й поетику пейзажу в художній прозі письменника, виявляє домінуючі принципи, засоби, механізми пейзажотворення, оригінальну авторську поетику візуальності, з'ясовує стильові особливості і функціональність психологічного пленеру Івана Франка. І що найважливіше – аналізує дескрипцію природи як специфічну форму Франкового психологізму, як важливий засіб характерокреаційної поетики письменника.

На такому багатоаспектному полі дослідження М.М. Лапій логічно й послідовно вибудовує цілий шерек літературознавчих завдань: систематизація й узагальнення концептуальних положень сучасних праць про літературний пейзаж; увиразнення специфіки поняття «психологічний пейзаж», аналіз і визначення суміжного терміна «відчуття природи»; висвітлення на основі літературно-критичних праць Івана Франка процесу оновлення описової традиції в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ ст.; розкриття специфіки художніх пошуків і здобутків Франка як словесного пейзажиста у прозі 1875 – 1900-х рр.; порівняння психологічних пейзажів Франка й «молодомузівців» М. Яцкова, Б. Лепкого, В. Бірчака та інших тогочасних митців слова, виявлення спільного, відмінного й своєрідного в описових поетиках цих авторів.

Йдучи від об'єкта і предмета дослідження, поставленої мети і завдань у дисертації, М.М. Лапій мотивовано й послідовно структурує проаналізований нею літературно-художній та науковий матеріал. Відтак навіть побіжний

перегляд рецензованої наукової праці молодого літературознавця засвідчує назагал логічність у її побудові та понятійно-термінологічного оформлення тексту. Існує тут ще й своєрідна симетрія частин дисертації: якщо її перший розділ «Літературний пейзаж як теоретична проблема» має чітко виражене теоретико-методологічне спрямування, то два наступні «Пейзаж як імпресія, експресія й символ у художній прозі І. Франка (1875 - 1900)» (2 р.) та «Психологічний пленеризм 1900-х» (3 р.) – всуціль практичні, з численними й доречними теоретико- й історико-літературними паралелями, зокрема порівняльно-типологічного характеру. Така структура дисертаційного дослідження, повторюємо, вмотивована дисертанткою як цілісна, адекватна поставленій проблемі і достатньо переконлива у своїх доводах та висновках.

Якщо синтезувати й узагальнювати основні положення наукової праці М.М. Лапій, то можна стверджувати, що головною складовою її дослідницького інструментарію є настанова на глибинне й зусібичне пізнання семантики й поетики психологічного пейзажу у художній прозі Івана Франка різних періодів його творчості, або ж, як кажуть деконструктивісти, єдиного епічного тексту. Така настанова, власне, дала дисертантці можливість не лише конкретно визначити загальну концепцію своєї літературознавчої студії, а й аргументувати чіткі доводи у поліаспектному вивченні функціонування психологічного пейзажу у художній тканині прози Івана Франка (у цьому по суті задекларована не тільки актуальність, а й новизна рецензованої дисертації). З іншого боку, така настанова М.М. Лапій свідомо спонукає до присутньо-проблемних запитань, що неодмінно виникають при знайомстві з оригінальною працею дослідниці, приміром, хоча б такі:

- Чому у творчості Івана Франка теоретичне осмислення ним психологізації пейзажу набуло такої наукової обґрунтованості, що стало однією із складових засад його методи?

- Чим пояснити феномен дескриптивної техніки у прозі Івана Франка, а також її еволюційні зміни впродовж 1875 – 1900-х років?

- Яким чином «вписується» у контекст розвитку загальноукраїнського літературно-художнього процесу зламу ХІХ-го й початку ХХ століть Франкова стратегія пейзажотворення?

- І нарешті, як Франкова семантика й поетика психологічного пейзажу акумулювала в собі традиції і новаторство української літературної дескрипції, що безумовно позначилася на творчості вітчизняних письменників «перехідної доби»?

Безперечно, однозначної відповіді на ці та інші спровоковані дисертацією М.М. Лапій запитання дати не можливо. Однак у цьому, ймовірно, і немає потреби. Бо як засвідчує сам текст її дисертації, істина – ідеальна, вона зберігає свою рецептивну дієвість лише у параболі. То ж рухаючись у «світі» рецептивних "горизонтів" кандидатської дисертації М.М. Лапій, відзначимо передовсім такі наукові маркери дослідницького концептуалізму психологічного пейзажу у прозі Івана Франка, задекларовані й презентовані у структурі її літературознавчої праці:

1. Специфіка пейзажування як естетичного явища і його «рецептивне включення» в літературно-художній дискурс.

2. Дефініція, вектори дослідження і типологія психологічного пейзажу, а також визначення критеріїв, підходів і його класифікації в літературній творчості.

3. Теоретичне й історико-літературне осмислення Іваном Франком літературної дескрипції: методологія критичної рецепції.

4. Перші проби вербального пейзажиста в ранній прозі Івана Франка.

5. Пейзажі-антитези як елементи характерокреаційної поетики, специфіка психологічного ретроспективного пейзажу пам'яті, сновізійні пейзажі і синестезійна модель художнього часопростору, алегорично-психологічний «простір переживань» та «фантазмагорично-експресивні пейзажі душі» в епічних творах Івана Франка.

6. Міфосимволічний пленер, магічно-міфологічна модель, відчуттєво-перцепційні пейзажі, імпресіоністична хронотопіка в малій прозі Івана Франка: психологічний пленеризм.

7. «Ескізні контури» гравітаційного поля сецесійних принципів конструювання пейзажу в творчості Івана Франка та прозаїків нової генерації; розвиток пейзажопописної традиції в українському національному письменстві кінця ХІХ - початку ХХ століття.

Усі названі проблеми надзвичайно ґрунтовно й зусібічно виписані у трьох розділах дисертації М.М. Лапій, які, повторюємо, мають конкретне, чітке й логічне спрямування, і в своїй сукупності витворюють цілісну й виразну загальну концепцію надзвичайно цікавого і доконечно потрібного літературознавчого дослідження. Відтак має цілковиту слушність дисертантка, коли в проекції психологічного пейзажування розглядає не тільки ранню, а й пізнішу епічну творчість Івана Франка, не лише її малі прозові форми, а великі жанроутворення – романи й повісті, відповідно класифікуючи за просторовою проблематикою описи природи, що ґрунтовані на доволі розмаїтому художньому матеріалі. Такий поліаспектний естетичний масив прози Івана Франка, а також залучення до його аналізу теоретико-літературного й критичного спадку письменника дав можливість дисертантці не лиш проаналізувати, а й довести в усіх трьох розділах основні положення своєї дисертаційної праці, котрі зчаста постульовані нею у таких думках та висновках:

- Франкова проза яскраво й переконливо репрезентує абсолютно новаторські стратегії суб'єктивації, антропологізації, інтеріоризації дескрипції;

- психологізація пейзажу письменником спрямована на розширення й поглиблення його художньо-виражальних, характерокреаційних можливостей;

- ключовим у Франковій концепції художнього простору є принцип паралелізму природи й людини, єдності та взаємодії людини і місця;

- вербальні пейзажі Івана Франка у цілому ряді його прозових творів втілюють оригінальне, індивідуально-авторське відчуття природи, стаючи водночас засадничими елементами його творчого методу й стилю;

- на різних етапах Франкової творчості увиразнювалися й видозмінювалися структура, семантика, форми, функції, домінуючі типи й ознаки психологічних пейзажів відповідно до змін його ідейно-художніх, образно-естетичних пошуків;

- у ранніх прозових творах Івана Франка інтенція психологізму активована за допомогою суб'єктивно-насвітлених пейзажів-консонансів, дисонансів, натяків, що побудовані на паралелізмі природи й людини;

- у пізнішій творчості Івана Франка часопросторова топіка помітніше й тісніше корелюється з поняттями «душа», «характер», «настрій», завдяки чому пейзаж оригінально вписано у «простір переживань» героїв його повістей, оповідань, етюдів;

- назагал у Франковій прозі 1875-1900-х рр. диференційовано такі цілковито новаторські типи психологічних пейзажів, як імпресії, експресії та символи;

- Іван Франко настійливо і постійно вдосконалював майстерність словесної пластики, динамічно адаптуючи її до тих змін, що відбувалися в тогочасній українській літературі зламу позаминулих сторіч;

- творчий метод Івана Франка у сфері словесного живопису є синкретичним, його поетика описовості виявляє типологічні збіжності зі словесною пластикою вітчизняних прозаїків "перехідної доби" (мова йде передовсім про інтеріоризацію пейзажу, психологізацію, ліризацію, ритмізацію, метафоризацію та символізацію опису);

- Франкові пейзажі найвиразніше виявляли риси імпресіоністично-психологічного (суб'єктивно-експресивного) пленеризму.

Як переконуємося, М.М. Лапій тонко і різносторонньо відчуває та розуміє проблематику свого дисертаційного дослідження, виокремлюючи й увиразнюючи його вузлові положення, всеохопно розв'язує питання, пов'язані із семантикою і поетикою психологічного пейзажу в прозі Івана Франка. Власне, у цьому й виявляється свідомо закладена нею новизна її літературознавчої праці, в якій уперше в нашій філологічній науці здійснено чимало посутніх відкриттів. Для підтвердження своїх спостережень зачитую щодо цього саму дисертантку: «1) опрацьовано проблему психологізації пейзажу на рівні Франкового теоретичного осмислення цього питання і практичного втілення у його художньому доробку; 2) з'ясовано особливості дескриптивної техніки Франка, видозміни його творчої манери пейзажування й формування домінуючих пейзажних образів, появи нових засобів, моделей, стратегій пейзажотворення; 3) визначено новаторські види, форми й функції дескрипцій природи у Франковій прозі 1875-1900-х рр.; 4) у підсумку розкрито взаємодію спадкоємності й новизни у зображенні природи у прозі Франка, «молодомузівців» та інших письменників «перехідної доби»; подано системну інтерпретацію спільних та відмінних тенденцій пейзажотворення у їхньому прозовому доробку».

Задля досягнення таких наукових результатів дослідження М.М. Лапій вдало використала у своїй дисертації праці українських і зарубіжних дослідників проблематики опису, а також концептуальні положення праць зі сфери міфопоетики, символіки, стилістики тексту, естетики, натурфілософії. Вона зуміла синтезувати їх з новітньою методологією літературознавства, що робить її наукову студію більш панорамною, аніж звичне історико-літературне дослідження.

Перший розділ «Літературний пейзаж як теоретична проблема» порушує й водночас конкретизує основні теоретичні підходи, припципи, поняття, дефініції і здійснює реферативний огляд базових ідей, пов'язаних із трактуванням проблеми пейзажотворення, поетики візуальності і пейзажу та їх психологічної наповненості в теоретико-методологічних, історико-літературних, філософських та психологічних джерелах. У цій частині дисертації М.М. Лапій насамперед аналізує цілий ряд праць із зазначеної тематики, приходячи до висновку, що взаємозв'язок аналізованих нею основних критеріїв у художніх творах, зокрема прозових, ґрунтується на етимологічній семантиці терміну «природа» – т. зв. «фюзіс», тобто органічній структурі буття, яка визначає самоцільність і самоцінність індивіда, а також на етимологічній семантиці вузлових і специфічних понять – «пейзаж», «психологічний пейзаж», «словесна пластика», «відчуття природи» тощо. Таке наповнення категорії літературної дескрипції дозволяє дослідниці робити припущення, що естетична концепція літератури і мистецтва межі ХІХ-ХХ століть є суголосною ідеї пошуку людиною суті власного існування у природному середовищі, а в художньому світі експресивна дескрипція природи стає надзвичайно важливим засобом вираження душевного стану письменника та його персонажів, настійливим пошуком нових, модерних засобів поетики прози. Власне, ця настанова, як і критерії, підходи та класифікація літературно-художнього пейзажу, вироблені М.М. Лапій, стають основоположними у її дисертаційній роботі.

Другий розділ «Пейзаж як імпресія, експресія й символ у художній прозі І. Франка (1875-1900)» є прикладним щодо визначених раніше теоретико-методологічних засад. Пріоритет в аналізі тут віддано романам «Петрії і Довбушуки», «Борислав сміється», «Перехресні стежки», повістям «Захар Беркут», «Воа constrictor», «Основи суспільності», «Для домашнього огнища» та цілому ряду творів малих прозових форм, хоча пошукувачка вдало і доречно залучила до їх розгляду й теоретико-літературні та критичні праці Івана Франка з проблем психологічного пейзажування. Важливо при цьому, що названі твори письменника дисертантка вивчає на різних рівнях функціонування його ранньої прози. Це, з одного боку, дало їй можливість простежити динаміку Франкового пейзажування, а з іншого – виявити поліфункціональність, полісемантичність, багатоманітність його норм, типів і структур, приміром, на «зрізі» сюжетно-композиційному, персонажному, ідейному, характерокреаційному, часопросторовому, алегорично-психологічному чи фантазмагоричному та ін.

Зрештою, таке функціональне розмаїття у класифікації літературної дескрипції Франкової прози, вочевидь, мотивовано привело М.М. Лапій до висновку (він цілком обґрунтований), що в стильовому плані описи природи у ранній епічній творчості письменника синкретичні. І вже як логічне вивершення своїх спостережень у другому розділі такі синтезовані розмисли дисертантки: «Поетика Франкового пейзажу динамічно продовжує традицію автопсійного зображення карпато-гірського пленеру, відому з творів М. Устияновича «Месьть верховинця» і «Страсний четвер», та активно розвивається у напрямі нової, психо-імпресійної манери унаочнення, характерної для прози М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Н. Кобринської, «молодомузівців». Загалом цей розділ у дисертаційному дослідженні М.М. Лапій виписаний докладно й аргументовано, здебільшого на високому літературознавчому рівні.

У третьому розділі «Психологічний пленеризм 1900-х» дослідниця розглядає нові форми психологізованого пейзажу-імпресії, експресії та символу у Франковій прозі початку ХХ століття. Мова йде передовсім про «гуцульські» оповідання «Терен у нозі», «Як Юра Шикманюк брів Черемош», твори про дітей (1880-1905), етюд «Дріада», оповідання «Сойчине крило» й «Неначе сон». За спостереженнями М.М. Лапій, у названих творах Івана Франка психологічний пейзаж поєднав глибину філософського сприйняття й осмислення природи, особливе розуміння й відчуття місцевості, «неповторності ландшафтів, рельєфу, етнічних особливостей з емоційно-трансцендентною сферою особистості – відчуттями, почуттями, настроями й думками».

Самостійним і вивершеним є також порівняльний аналіз дескриптивної манери Івана Франка з поетикою візуальності "молодомузівців" М. Яцкова, Б. Лепкого, В. Бірчака та новаторською технікою словесного живопису М. Коцюбинського, О.Кобилянської, В. Стефаника, Н. Кобринської, О. Авдиковича та ін. прозаїків того часу. Типологічно зіставляючи функціональність психологічного пейзажу у прозі Івана Франка та згаданих письменників, М.М. Лапій переконливо доводить, що це дало їй можливість "виявити загальну тенденцію суб'єктивізації, концептуалізації пейзажу», побачити й виокремити художню активізацію в національному письменстві означеного періоду домінуючі концепти та принципи в структурно-композиційних засобах пейзажування, в «міфологізації, ліризації, драматизації, ритмізації пейзажу», в техніці епічного мініатюризування, що відкривала перспективу психологічної глибини в художньому творі. Водночас дисертантка акцентувала на специфіці саме прозового пленеризму Івана Франка.

Загалом цей підрозділ, як і весь розділ її наукового дослідження, видаються доволі перспективними для майбутнього порівняльно-типологічного вивчення пейзажотворення в усьому українському письменстві зламу ХІХ - ХХ століть. Усе це засвідчує не просто скрупульозність і сумлінність дослідниці у вивченні поставленої проблеми, а й її літературознавчу толерантність у дискусіях з попередніми й сучасними

франкознавцями, почерпнута, вочевидь, з наукової лабораторії самого Івана Франка. Думаємо, що саме докладно-фаховий підхід у виконанні мети і завдань свого дисертаційного дослідження забезпечив найбільш ґрунтовне висвітлення М.М. Лапій семантики й поетики психологічного пейзажу у прозі Івана Франка, що сьогодні з'явилося в нашій філологічній науці. Це справді абсолютно новаторська, актуальна, ґрунтовно й доступно написана (надто ж два практичні розділи) наукова студія, що відкриває нові горизонти в осмисленні спадщини Івана Франка, і вона, ця праця молодої дослідниці, засвідчує наявність справді "гравітаційного поля психологічного пейзажотворення" в єдиному тексті творчості Каменяра.

Загалом позитивно, точніше високо оцінюючи дисертаційне дослідження М.М. Лапій (глибоку наукову аргументацію будь-яких положень та висновків, оригінальність і чіткість суджень та спостережень, використання кількох найменувань джерельної бази, зосібна іноземними мовами, логічну й мотивовану структурованість, нарешті дохідливість манери наукового викладу), все ж можна висловити кілька зауваг чи побажань, котрі якщо й не суперечать загальній концепції роботи, то принаймні потребують додаткових роз'яснень.

1. Так, у формулюванні мети дисертаційного дослідження немає жодної вказівки на поняття "семантики" й "поетики", вивчення яких задеклароване у назві роботи. Як і немає тут вказівки на літературний контекст, тоді як у двох практичних розділах при типологічних зіставленнях він оприявнюється.

2. Огляд праць про українську, почасти й зарубіжну, літературну трансформацію пейзажописної традиції (підрозділ 1.1 «Історіографія питання. Вектори дослідження літературного пейзажу») міг би бути більш аналітичним, синтезованишим, тобто спрямованим на з'ясування хронології цих розвідок, їхньої етапності, епістемологічних засад, опрацьованості одних питань і з'ясованості інших, окреслення перспектив подальших наукових студій тощо, якщо б дослідниця в цьому початковому підрозділі не збивалася на деякий описово-анотаційний виклад матеріалу.

3. У третьому розділі останнього підрозділу (3.5. «Прозові пейзажі Івана Франка й молодої генерації письменників: спільне, відмінне і своєрідне») слід було б докладніше обумовити, чому взято до уваги задля типологічних зіставлень прозу саме названих, а не інших художників слова означеного періоду.

4. У роботі варто б теоретично й методологічно поглибити обґрунтування використаних термінів «психологічний пейзаж» і «відчуття природи», «літературний пейзаж» і «вербальний пейзаж». Це був би хоча й незначний, але присутній штрих до теоретико-методологічного підложжя дисертаційного дослідження.

Однак це радше побажання, аніж зауваги. І вони не знижують загального високого наукового рівня дисертації М.М. Лапій. Її літературознавча праця засвідчує добротну філологічну підготовку і вільне,

самостійне володіння науковим та художнім матеріалом, фахову ерудицію й тонке естетичне чуття.

Висновки у дисертації, як і до кожного розділу, послідовні, в основному відбивають головні положення роботи, містять максимально узагальнені думки та твердження. Представлений автореферат дисертантки та її публікації (їх 10) загалом чітко і повно відображають усю роботу, що має практичне значення і може бути використана у науково-педагогічній діяльності, виданні творів І. Франка та інших представників нашого національного письменства. Методологія проведеного літературознавчого аналізу дисертанткою повністю відповідає спеціальності 10.01.01 – українська література.

Отже, на підставі пункту 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р., №567) ДАК України вважаємо, що дисертація Марії Михайлівни Лапій «Психологічний пейзаж у прозі Івана Франка. Семантика і поетика» є новим, актуальним, самостійним і завершеним науковим дослідженням, яке відповідає вимогам ДАК України до такого типу робіт, а її авторка заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

**Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника**

С.І. Хороб

